

Lefelé az alagsorba

10 éve regnál a konzervatív kormány, s ebből az alkalomból több értékelés is megjelent a szakpolitikákról, benne az oktatás- és foglalkoztatáspolitikáról (pl. Bajomi és mtsai, 2020, de ide sorolható még pl. Fazekas, Csillag, Hermann és Scharle, 2019; Varga, 2019). Ez az írás a humán erőforrás-helyzet alakulását igyekszik elemezni. Megvizsgáljuk a belépési ráták alakulását a közép- és felsőoktatásban, a felsőoktatás részvételi rátáját, a felsőoktatás képzési szerkezetét, a korai iskolaelhagyók arányának és számának alakulását, és végül – némileg túllépve az oktatáson – a születéskor várható élettartam iskolázottság szerinti alakulását, a népesség, valamint a humán development index alakulását az elmúlt évtizedben.

Az írás¹ címe – érzékeltetve a várható tanulságokat – egy Konrád-idézetből kiragadott gondolat. Konrád György halála előtt adott, egyik utolsó interjújában² mondta, hogy olyan kormány alatt élünk, „amelyik lemegy az alagsorba”.

A belépési ráták

A belépési ráták 2013-as és 2017-es adatainak összevetése világossá teszi a hazai felsőoktatás „fejlődésének” tendenciáit. Az adatokra tekintve egyértelműen látszik, hogy a BSc képzés belépési rátája 2013 és 2017 között 10 százalékponttal csökkent, és az adatközlő országok között az utolsó előtti helyekre estünk vissza (1. táblázat).

Hozzá kell tenni, több más országban is csökkent a BSc belépési rátája, de ilyen mértékben (25%-kal) csak Luxemburgban (24%) és Izlandon (23%). Svájcban, Portugáliában, Izraelben és Ausztriában ugyanebben az öt évben szintén tapasztalható 5% körüli mérséklődés. Ugyanakkor Törökországban 50%-kal, Mexikóban 33%-kal, Írországban 24%-kal, Olaszországban 18%-kal, Belgiumban 16%-kal, az Egyesült Királyságban 15%-kal és több más országban 2–6%-kal növekedett a belépési ráta.

Viszont valamennyi OECD-tag posztzocialista országban 5–10% körüli csökkenés tapasztalható (Szlovákiában 14%), de messze nem akkora, mint Magyarországon.

¹ Az írás a Csákó Mihály emlékkonferencián (2020. január 31. – február 1.) elhangzott előadás szerkesztett és némileg kibővített változata.

² <https://fuhu.hu/konrad-gyorgy-en-meg-nem-eltem-demokraciaban/> Utolsó letöltés: 2019. 12. 15.

1. táblázat. Első belépési ráta a felsőoktatás szintjein³

	2013		2017	
	BSc belépési ráta	BSc helyezés	BSc belépési ráta	BSc helyezés
Magyarország	41%	27.	31%	35.
	MSc belépési ráta	MSc helyezés	MSc belépési ráta	MSc helyezés
Magyarország	14%	22.	16%	27.
	PhD belépési ráta	PhD helyezés	PhD belépési ráta	PhD helyezés
Magyarország	1,7%	22.	1,7%	27.

Megjegyzés: 2013-ban 34 tagországa, 2017-ben 37 tagországa volt az OECD-nek

A mesterképzésben és a PhD képzésben is lejjebb csúsztunk a rangsorban, mivel a doktorképzés belépési rátája változatlan maradt és az Msc képzés is igen szerény mértékben növekedett.

Egyértelműen megállapítható, hogy Magyarország kormányának felsőoktatás-politikáját az első diplomaszerező szinteken a bejutási lehetőségek szűkítése jellemzi, és az is látszik, hogy ilyen mértékű visszafejlesztéssel egyedül áll a fejlett világban.

A fenti flow mutató nyomán alakul ki a stock, azaz a népesség iskolázottsága. Mint közismert, az Európai Unió 2020 stratégiája azt a célt tűzte ki, hogy a 25–34 éves népességben belül a felsőfokú végzettségűek aránya érje el a 40%-ot. Az is közismert, hogy Magyarország nem vállalta ezt az arányt (ld. erről Polónyi, 2019).

A 2. táblázat az EU 28-nál némileg szélesebb országcsoportot felölelő OECD-országok között elfoglalt helyét mutatja hazánknak a 25–34 éves népesség közép- és felsőfokú végzettségi arányait tekintve.

Magyarország a 25–34 éves népességben belül a felsőfokú végzettségűek arányát tekintve 2018-ban 38 OECD-ország között a 35. (Mexikó, Olaszország és Kolumbia van csak mögöttünk).

A középfokú végzettségűeket tekintve viszont kedvező helyen állunk. Ennek az az oka, hogy a posztoszocialista országok iskolázottsági struktúrájára általánosan jellemző a magas középfokú végzettségi arány (ld. erről Polónyi, 2016a), más oldalról abból is adódik, hogy a középfokú végzettségűek közül kevés tanul tovább, pontosabban kevés tud továbbtanulni.

2. táblázat. A 25–34 éves népességben belül a közép- és a felsőfokú végzettségűek aránya Magyarországon

	Középfokú (<i>upper secondary</i>) végzettségű			Felsőfokú (<i>tertiary</i>) végzettségű		
	2008	2018	Rangsor az OECD országok között 2018-ban	2008	2018	Rangsor az OECD országok között 2018-ban
Magyarország	62%	56%	3.	24%	31%	35.

Forrás: OECD adatbázis

Megjegyzés: 2008-ban 30, 2018-ban 38 tagországa volt az OECD-nek

3 *First-time entry rates, by tertiary level*: belépési arány, amit úgy kapunk meg, hogy elosztjuk a felsőfokú oktatásba első alkalommal belépő személyek számát a megfelelő korcsoport teljes népességével (szorozva 100-zal). <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=5359>

Magyarország tehát egyértelműen lemaradni látszik a fiatal nemzedék – ennek nyomán az egész népesség – felsőfokú iskolázottságát tekintve.

A Gross Enrolment Ratio és a hallgatólétszám alakulása a felsőoktatásban

A teljes részvételi hányad – *Gross Enrolment Ratio*⁴ – a 90-es évek legelejének kevesebb mint 15%-áról a rendszerváltást követő felsőoktatási expanzió után 2007-ben érte el a maximumot (megközelítette a 70%-ot), azaz kevesebb mint húsz év alatt több mint 4,5-szeresére növekedett. Ezt követően azonban csökkenni kezdett, a 2007 és 2012 közötti öt évben 68%-ról 61%-ra esett, majd a konzervatív kormánykoalíció oktatáspolitikájának kiteljesedése nyomán egészen radikálisan csökkent, 2016-ra 48%-ra süllyedt (1. ábra).

Ennek nyomán Magyarország 2016-ban az adatot közlő 35 OECD-tagország⁵ között a 33. helyre esett vissza, mögöttünk csak Szlovákia és Litvánia áll, az EU 28 tagországa⁶ között pedig a 25. helyen voltunk (mindössze Szlovákiát, Romániát és Luxemburgot megelőzve).

Lényegében a hazai hallgatólétszám alakulása is hasonló lefutású, a csúcsot jelentő 2005-höz viszonyítva a 2017. évi létszám harmadnyival kisebb. Az összes hallgatólétszámon belül a nappali tagozatos hallgatólétszám-csökkenés a nappali 2008. évi csúcshoz viszonyítva 17%-ot, a részdíjós képzésé viszont a 2004. évi csúcshoz viszonyítva több 58,6%-ot süllyedt 2017-re. A részdíjós képzés hallgatólétszáma tehát az elmúlt valamivel több mint 10 év alatt több mint felére esett vissza. Ennek nyomán Magyarország 2017-ben az adatot közlő 33 OECD tagország között a 30. helyre esett vissza, mögöttünk csak Szlovákia, Mexikó és Luxemburg áll, az EU 28 tagországa között pedig a 25. helyen voltunk (mindössze Szlovákiát, Romániát és Luxemburgot megelőzve).

A teljes részvételi hányad – Gross Enrolment Ratio – a 90-es évek legelejének kevesebb mint 15%-áról a rendszerváltást követő felsőoktatási expanzió után 2007-ben érte el a maximumot (megközelítette a 70%-ot), azaz kevesebb mint húsz év alatt több mint 4,5-szeresére növekedett. Ezt követően azonban csökkenni kezdett, a 2007 és 2012 közötti öt évben 68%-ról 61%-ra esett, majd a konzervatív kormánykoalíció oktatáspolitikájának kiteljesedése nyomán egészen radikálisan csökkent, 2016-ra 48%-ra süllyedt (1. ábra).

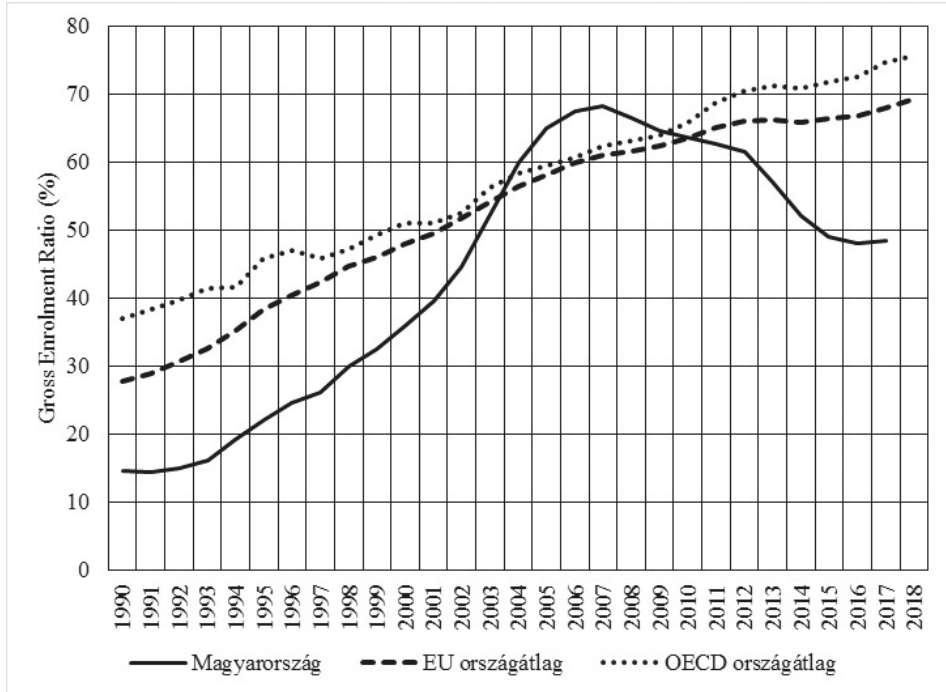
Ennek nyomán Magyarország 2016-ban az adatot közlő 35 OECD-tagország között a 33. helyre esett vissza, mögöttünk csak Szlovákia és Litvánia áll, az EU 28 tagországa között pedig a 25. helyen voltunk (mindössze Szlovákiát, Romániát és Luxemburgot megelőzve).

4 Az adott oktatási szintre beiratkozott hallgatók száma életkortól függetlenül, az azonos iskolai végzettségnek megfelelő hivatalos iskolai korú népesség százalékában kifejezve. A felsőoktatási szintnél a középiskolai hivatalos érettségi kortól kezdődő 5 éves korosztályt alkalmazzák. <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/gross-enrolment-ratio>

5 Az OECD-nek 2016-ban 35 tagországa volt (2018-tól van 36) – itt úgy tekintettük, mintha 1990 óta a 2016. évi 35 tagja lett volna.

6 Az EU tagországai esetében is úgy tekintettük, mintha a 2016. évi 28 tagország 1990 óta tag lett volna.

A felsőoktatási részvétel tekintetében Magyarország mellett elment a világ, a nálunk tapasztalható aránycsökkenés a fejlett világban szinte példa nélküli.

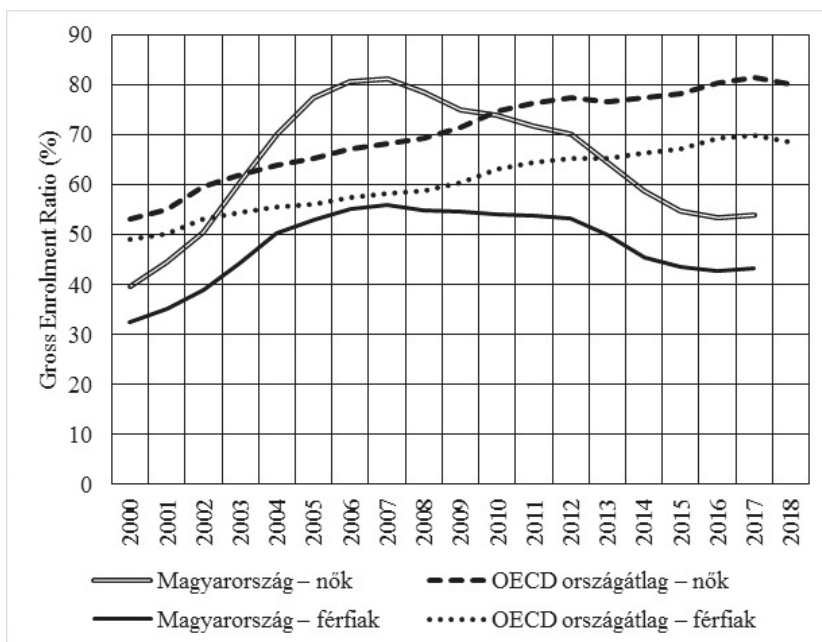

1. ábra. A felsőoktatás teljes részvételi aránya

Forrás: Világbank adatbázisa alapján saját számítás és szerkesztés

Érdeemes ezt a folyamatot nemenként is megvizsgálni. Ebben a tekintetben még radikálisabb átalakulást állapíthatunk meg. Miközben a férfi Gross Enrolment Ratio csúcspontját tekintve az OECD-átlag alatt maradt, addig a magyar női felsőoktatási Gross Enrolment Ratio a 2000-es évek első évtizedének közepén közel 10 százalékponttal nagyobb volt, mint a női OECD-átlag, és mintegy 25 százalékponttal magasabb, mint a magyar férfiaké. Tíz évvel később viszont a magyar nők felsőoktatási Gross Enrolment Ratiója radikálisan elmaradt a női OECD-átlagtól.

2017-ben tehát a konzervatív kormány oktatáspolitikája nyomán a magyar nők felsőoktatási Gross Enrolment Ratioja közel 30 százalékponttal maradt el a női OECD-átlagtól, a magyar férfiakhoz viszonyított előnyük pedig megfeleződött.

2. ábra. A felsőoktatás teljes részvételi hányadának alakulása nemenként Magyarországon és az OECD-országátlag

Forrás: Világbank adatbázisa alapján saját számítás és szerkesztés

A hallgatók nemek szerinti megoszlását tekintve a felsőoktatási nőhallgatók aránya a 80-as évek elején érte el az 50%-ot, azonban a 90-es évek legelején, a társadalmi rendszerváltást követő időszakban – 1990–1992 között – visszaesett, s majd csak 1993-ban haladta meg ismét az 50%-ot, ezt követően a 2000-es évek első évtizedének közepén érte el a maximumát (58,2%-ot). Azóta némi ingadozással, de folyamatosan csökken, 2017-ben kicsivel 54% alatt volt. A nappali tagozatos hallgatók között 1993-ban volt először nőtöbbség, ami 2004-ben érte el maximumát (54,3%-ot), azóta csökken, 2017-ben 51,7% volt, ami azt jelenti, hogy az 1993-as szintre esett vissza. A részdíjs képzésben még mindig közel 60% a nőhallgatók aránya, bár itt is csökken.

A konzervatív oktatáspolitikai – mint a nagypolitika is – a familizmus⁷ felé orientálódik, amelynek nyomán a női felsőoktatási részvétel visszaszorulóban van (ld. erről: Polónyi és Kozma, 2020).

A felsőoktatás képzési szerkezete

A konzervatív felsőoktatás-politika jelentős erőfeszítéseket tett a felsőoktatás képzési szerkezetének átalakítására. 2013-ban 16 „bűnös” társadalomtudományi szakon⁸ először megszüntették az állami finanszírozásra felvehető létszámot, majd igen magas

⁷ A familizáció lényege, hogy a nőkre elsősorban mint anyákra, s nem a gazdaság, a társadalom vagy a politika férfakkal egyenrangú szereplőire tekintenek (Gregor és Kovács, 2018. 4.).

⁸ Emlékeztetőül a szakok: alkalmazott közgazdaságtan, emberi erőforrások, gazdálkodás és menedzsment, igazságügyi igazgatás, kereskedelem és marketing, kommunikáció- és médiatudomány, andragógia, közszoalati, munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási, nemzetközi gazdálkodás, nemzetközi tanulmányok, pénzügy és számvitel, turizmus-vendéglátás, üzleti szakoktató, gazdaság- és pénzügy-matematikai elemzés, jogász.

pontszámokhoz kötötték. Később az emelt bejutási pontszámmal sújtott szakok számát 40-re emelték. Természetesen ezek között a szakok között nem volt STEM⁹ – vagy magyarul MTMI – szak, hiszen a pontszámemelés célja éppen az volt, hogy ezen szakok beiskolázását növeljék, így azután e „termelési rendeltetésű” szakok állami finanszírozású helyeire a mai napig be lehet jutni több intézményben 280 ponttal.

A felsőoktatás-politika reménye az volt (illetve ma is az), hogy a felsőoktatásba jelentkezők jelentős arányban fognak a nagyobb államilag finanszírozott létszámmal rendelkező szakok felé fordulni, akkor is, ha érdeklődésüknek az kevésbé felel meg. (Ez a rendszerváltás előtti időszak továbbtanulási helyzetét idézi sok vonatkozásban.) Ennek a politikának azonban súlyos következményei lehetnek. A kényszerhelyettesítés törvényszerűen nagyobb lemorzsolódással és végzés utáni pályaelhagyással járhat. A másik következmény, hogy egyes szakok a megemelkedett keretszámukat nem tudják betölteni, vagy csak alacsonyan motivált, az adott szak szempontjából hiányos alapképzettséggel rendelkező jelentkezőkkel tudják feltölteni. A következmény a minőség romlása (Polónyi, 2012).

A társadalomtudományokat diszkrimináló oktatáspolitikai kétségtelenül járt némi – bár korántsem a kormányzat reményeinek megfelelő mértékű – eredménnyel a hallgatólétszám megoszlásában, mivel a humán és társadalomtudományi szakra járók aránya mintegy 3%-kal csökkent 2013 és 2017 között, a STEM szakokra járóké pedig 2,5%-kal növekedett (3. táblázat).

A felsőoktatás-politika reménye az volt (illetve ma is az), hogy a felsőoktatásba jelentkezők jelentős arányban fognak a nagyobb államilag finanszírozott létszámmal rendelkező szakok felé fordulni, akkor is, ha érdeklődésüknek az kevésbé felel meg. (Ez a rendszerváltás előtti időszak továbbtanulási helyzetét idézi sok vonatkozásban.) Ennek a politikának azonban súlyos következményei lehetnek. A kényszerhelyettesítés törvényszerűen nagyobb lemorzsolódással és végzés utáni pályaelhagyással járhat. A másik következmény, hogy egyes szakok a megemelkedett keretszámukat nem tudják betölteni, vagy csak alacsonyan motivált, az adott szak szempontjából hiányos alapképzettséggel rendelkező jelentkezőkkel tudják feltölteni. A következmény a minőség romlása (Polónyi, 2012).

⁹ STEM – a műszaki, természettudományos, matematikai és informatikai (MTMI) szakok angol megfelelőjének rövidítés: Science, Technology, Engineering and Mathematics.

3. táblázat. Felsőoktatási hallgatólétszám megoszlása a STEM, az egészségügyi és a társadalomtudományi szakok között (%)

	2013	2014	2015	2016	2017
STEM	35,8	36,9	37,6	37,7	38,2
Egészségügy és szociális ellátás	10,0	10,0	10,3	10,5	10,6
Humán és társadalomtudomány	54,3	53,1	52,1	51,7	51,2
Nők					
STEM	22,4	23,4	24,0	24,1	24,7
Egészségügy és szociális ellátás	12,8	12,7	13,1	13,3	13,3
Humán és társadalomtudomány	64,7	63,9	62,9	62,6	62,0
Férfiak					
STEM	52,2	53,6	54,0	53,9	54,2
Egészségügy és szociális ellátás	6,4	6,6	6,9	7,2	7,4
Humán és társadalomtudomány	41,4	39,7	39,1	38,8	38,4

Forrás: UNESCO adatbázis alapján saját számítás

Megjegyzés: STEM szakok: Natural Sciences and Math, Information and Communication Techn., Engineering, Agriculture, Services, Unspecified

Egészségügyi és szociális szakok: Health and Welfare

Humán és társadalomtudományi szakok: Education, Arts and Humanities, Social Science, Business and Law

A férfi és nő hallgatók képzési részvételében igen jelentős különbség van – amiben szerepet játszik többek között a nők vertikális szakmai diszkriminációja is (ld. erről pl. Fényes, 2011). A nőhallgatók túlnyomó többsége humán és társadalomtudományi szakokra jár, a férfi hallgatók többsége pedig STEM szakokra. Az egészségügyi és szociális szakokon a nők mintegy 5–6%-ponttal nagyobb arányban vesznek részt, mint a férfiak.

Érdekes sajátosság, hogy a humán és társadalomtudományi szakokon bekövetkező csökkenés a nőknél valamivel nagyobb mértékben növelte a STEM szakok arányát, mint a férfiaknál.

Végeredményben a felsőoktatás-politika erőfeszítései meglehetősen korlátozott eredményeket hoztak, alighanem szerencsére, mert így talán kisebb a kényszerhelyettesítésbe kergetett fiatalok száma.

Korai iskolaelhagyók

A konzervatív oktatáspolitikai egyik legnagyobb kudarca a korai iskolaelhagyók arányának növekedése, stagnálása (4. táblázat).

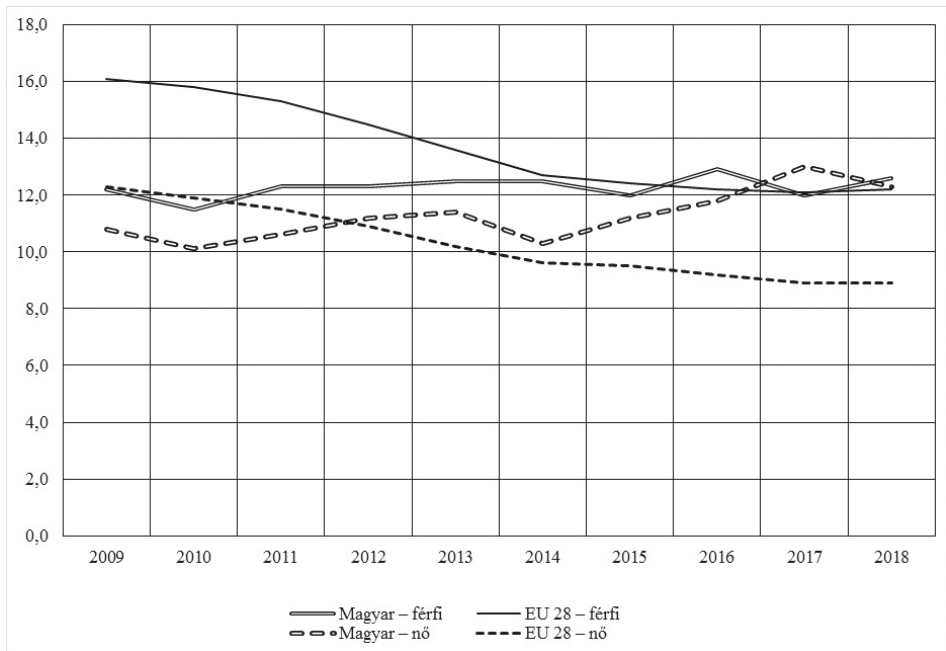
4. táblázat. Korai iskolaelhagyók aránya (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
EU28	15,7	15,3	14,9	14,7	14,2	13,9	13,4	12,7	11,9	11,2	11,0	10,7	10,6	10,6
Magyarország	12,5	12,5	11,4	11,7	11,5	10,8	11,4	11,8	11,9	11,4	11,6	12,4	12,5	12,5
EU 28 – ffi	17,7	17,4	17,0	16,7	16,1	15,8	15,3	14,5	13,6	12,7	12,4	12,2	12,1	12,2
Magyarország – ffi	13,7	13,7	12,5	12,4	12,2	11,5	12,3	12,3	12,5	12,5	12,0	12,9	12,0	12,6
EU 28 – nő	13,7	13,2	12,8	12,7	12,3	11,9	11,5	10,9	10,2	9,6	9,5	9,2	8,9	8,9
Magyarország – nő	11,3	11,3	10,2	11,0	10,8	10,1	10,6	11,2	11,4	10,3	11,2	11,8	13,0	12,3

Forrás: Eurostat

Magyarországon a korai iskolaelhagyók aránya egészen 2013-ig jobb volt, mint az EU 28 országátalaga, 2018-ra viszont a 28 tagország között a 23. helyre csúsztuk vissza.

Nemenként vizsgálva: mind a magyar lányok, mind a fiúk esetében egyértelműen látszik a korai iskolaelhagyás arányának növekedése.

3. ábra. Korai iskolaelhagyók arányának alakulása nemenként (%)

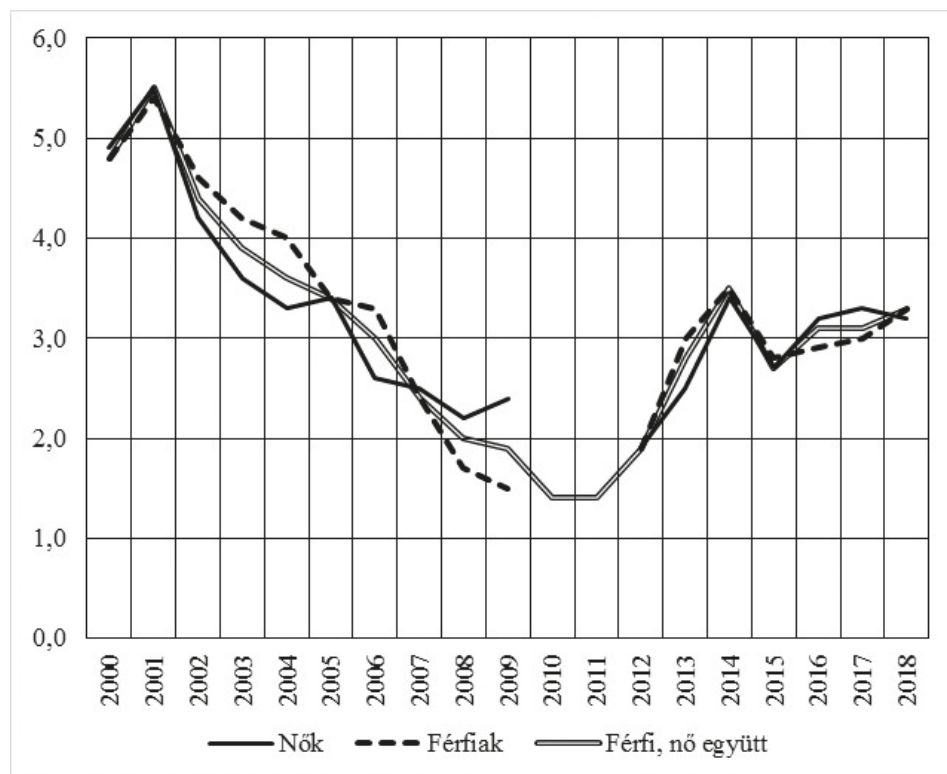
Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

Ugyanakkor a lányoknál a hanyatlás radikálisabb, olyannyira, hogy 2017-ben a lányok korai iskolaelhagyás-aránya meghaladta a fiúkét. Miközben a fiúk iskolaelhagyásának aránya alig rosszabb az EU 28 átlagánál, addig a lányoké mintegy 30%-kal rosszabb annál. A konzervatív kormány 2013-as radikális oktatáspolitikai váltásának/visszafordulásának vesztesei a korai iskolaelhagyás tekintetében a lányok.

Nincsenek statisztikai adataink a nők korai iskolaelhagyásának etnikai szerkezetéről, ugyanakkor a jelenség mögött egyik okként alighanem a roma lányok továbbtanulási törekvéseinek elmaradása állhat. Nem véletlen, hogy az ENSZ-nek a nőpolitikával kapcsolatos, Magyarországnak szóló 2013. évi ajánlásai (Concluding observations..., 2013) – amelyek több mint 40 pontban fogalmazzak meg javaslatokat a magyar állam számára – többek között azt is hangsúlyozzák, hogy szükség lenne releváns statisztikai adatok gyűjtésére a roma lányok oktatási rendszerbeli helyzetéről, amely megalapozott támogató programokat tehetnének lehetővé. Ajánlja továbbá, hogy meg kell szüntetni a roma lányok szegregációját az oktatási rendszerben, és a minőségi oktatáshoz egyenlő hozzáférést kell biztosítani számukra minden szinten (ld. erről: Polónyi és Kozma, 2020).

A konzervatív kormányzat eddigi időszaka alatt évi mintegy 100 ezer fő volt a korai iskolaelhagyók száma. Ez összesen 2010 óta 900 ezer fiatalot jelent. Azaz ez jövőre, a konzervatív kormány 10 éves regnálása alkalmából 1 millió képzetlen, „útszálon hagyott” embert jelent. Ha a korai iskolaelhagyók aránya az EU 28 átlagának megfelelően alakult volna, akkor ez 2013 óta mintegy 50–60 ezerrel kevesebb lehetett volna.

Ha leszűkítjük a vizsgálódást a 15–17 éves népességre, akkor a nem dolgozó, nem tanuló fiatalok arányánál még dominánsabb romlást látunk az elmúlt években (4. ábra). A nem tanuló, nem dolgozó 15–17 éves fiatalok aránya 2010-ig, az iskolakötelezettségi kor leszállításáig csökkent, majd radikálisan megugrott, s viszonylag magas szinten stagnálni látszik.

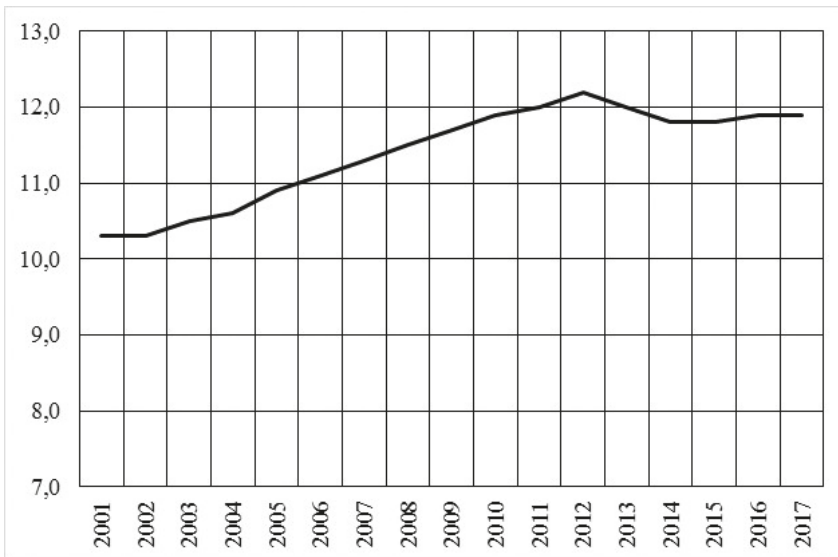
4. ábra. Nem dolgozó, nem tanuló 15–17 éves népesség aránya Magyarországon (%)
Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

A korai iskolaelhagyás – mint azt számos kutatás és statisztika bizonyítja – a munkaerőpiaci és ezzel együtt a társadalmi beilleszkedést hosszú távon kedvezőtlenül befolyásolja. De a korai iskolaelhagyás nem egyszerűen a munkaerőpiaci következmények miatt probléma. Csáková Mihály állapította meg: „minél magasabb presztízsű iskolatípusban tanul valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a demokráciát nem üres játéknak tekinti, hanem olyasminek, ami személyesen is fontos a számára.” (Csáková, 2007, idézi: Hunyadi és mtsai, 2013. 55.). Nyilvánvaló, hogy ez fordítva is igaz.

Ugyanakkor a fentiekhez fontos hozzátenni, hogy a korai iskolaelhagyás és az iskola-kötelezettségi kor között nagyon alacsony korrelációt találunk – az OECD-országok halmazán és a 2018. évi adatokat figyelembe véve. A korai iskolaelhagyás hazai növekedésében ugyan szerepet játszik a tankötelezettségi kor leszállítása, azonban a meghatározó jelentőségű ok az, hogy az oktatáspolitikai nem törődik az iskolából kimaradók társadalmi, gazdasági beillesztésével.

Természetesen a fenti folyamatok – a felsőoktatás visszafogása és a korai iskolaelhagyás növekedése – rányomja a bélyegét a népesség iskolázottságának alakulására (5. ábra).

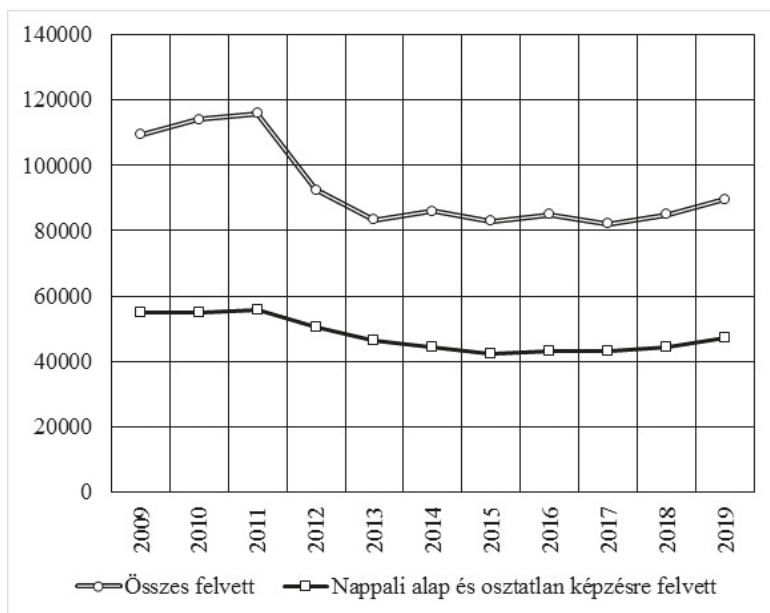
2012 után az addigi növekvő trend egyértelműen megtört, némi esést követően 2014 óta stagnál az egy főre jutó átlagosan elvégzett iskolaévek száma.

5. ábra. Az egy főre jutó átlagos iskolaévek száma Magyarországon

Forrás: <https://ourworldindata.org/global-education-adatai> alapján saját számítás és szerkesztés

Ezek a trendek a hazai humán erőforrás helyzetének romlásáról tanúskodnak. De tükrözik valamennyire a kormány oktatáspolitikájának változásait is. 2011-ben a kormányzat szakképzési koncepciója (Koncepció..., 2011) a gimnáziumi férőhelyek és az államilag finanszírozott főiskolai és egyetemi létszám csökkentését szorgalmazta. A 2015-ben és 2016-ban megjelent felsőoktatási stratégia (Fokozatváltás..., 2016) még mindig létszámcsökkentésről beszél, de annak okait alapvetően a demográfiai folyamatokban nevezi meg – ami messze nem indokolta a megvalósított létszámcsökkentést (ld. erről: Polónyi 2016b). A 21. század első évtizedének végén viszont – nagyon lassan ugyan, de – ismét emelkedni kezdett a felsőoktatásba felvett hallgatók száma (6. ábra).

6. ábra. Az adott évben felvett hallgatók számának alakulása
 Forrás: Felvi.hu adatai alapján saját számítás és szerkesztés

Ugyanakkor a felsőoktatásból az elmúlt tíz év alatt kiszorított fiatalok már nem vagy csak nagyon nehezen tudnak felsőfokú végzettséget szerezni, tehát ők elvesztették mobilitási lehetőségüket, és alacsonyabb iskolázottságuk veszteséget okoz a hazai emberi erőforrásokban.

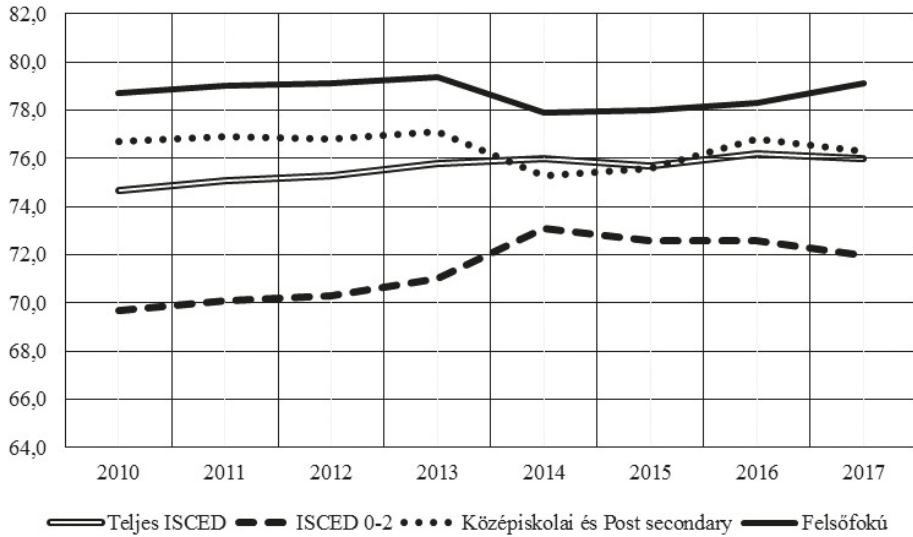
Születéskor várható élettartam

A humán erőforrások helyzetének nagyon fontos mutatói az életkilátások. A születéskor várható élettartam adataira tekintve első pillantásra viszonylag kedvező képpel találkozunk, hiszen mind a magyar nők, mind a magyar férfiak esetében lassú felzárkózásnak lehetünk tanúi (5. táblázat).

5. táblázat. A születéskor várható élettartam alakulása Magyarországon, valamint az EU- és az OECD-országátlag

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Magyarország – ffi	70,50	71,20	71,60	72,20	72,30	72,30	72,60	72,60
Magyarország – nő	78,10	78,70	78,70	79,10	79,40	79,00	79,70	79,70
OECD – ffi	76,53	76,78	76,94	77,13	77,40	77,32	77,47	77,53
OECD – nő	82,16	82,37	82,44	82,57	82,80	82,66	82,81	82,85
EU – ffi	76,90	77,40	77,50	77,83	78,23	78,01	78,35	78,37
EU – nő	82,71	83,24	83,15	83,39	83,75	83,38	83,74	83,76

Forrás: Világbank adatai alapján saját számítás

7. ábra. Születéskor várható élettartam iskolázottság szerint Magyarországon

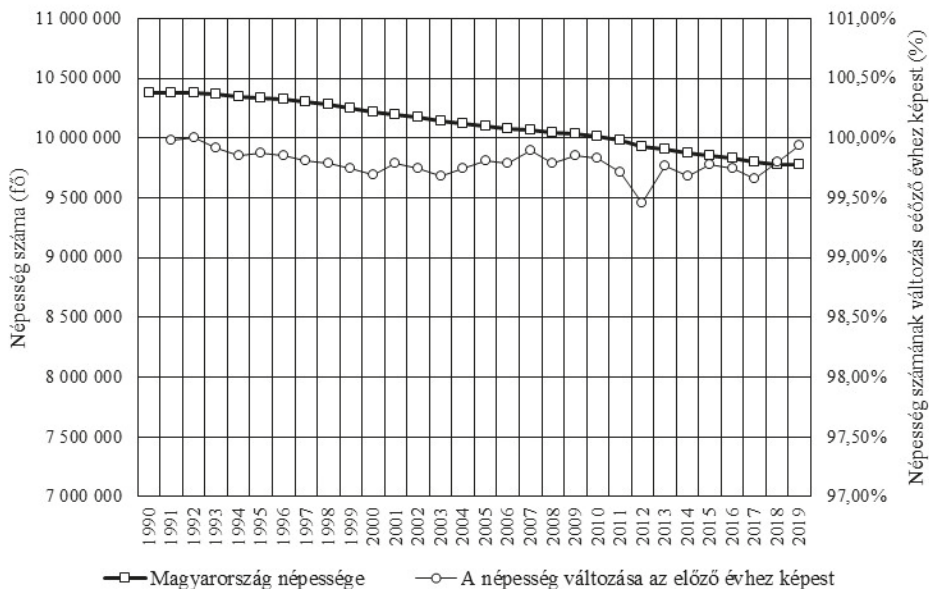
Forrás: EUROSTAT (Life expectancy by age, sex and educational attainment level) alapján saját számítás

Ugyanakkor, ha iskolázottság szerint vizsgáljuk meg a mutató alakulását (7. ábra), akkor korántsem annyira megnyugtató a helyzet. Azt látjuk, hogy miközben a népesség születéskor várható élettartama lassan és egyenletesen növekedett 2010 és 2017 között, azoközben a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében ez némi ingadozással stagnált, az alacsony iskolázottságúak esetében viszont 2014-ig javult, majd azt követően romlott. Szembetűnő, hogy a magas és alacsony iskolázottságúak életkilátásai közötti olló 2014-ig csökkent, majd ezt követően ismét nyílik.

A jelenség mélyebb elemzése meghaladja jelen írás kereteit, de azt a következtetést lehetővé teszi, hogy az alacsony iskolázottságúak számának növelését eredményező oktatáspolitikai intézkedésekre is súlyosak.

Születések, halálozások, népesség

A magyar népesség 1980-ban elért 10,708 milliós csúcslétszáma óta folyamatosan csökken. Az elmúlt 30 évben egyetlen olyan év volt, amikor a népesség az előző évihez képest (nagyon kicsit) növekedett (1992-ben az előző évihez képest mintegy ötszáz fővel). Ez a tendencia az elmúlt tíz évben sem változott, sőt 2012-ben volt az elmúlt harminc év legnagyobb csökkenése (8. ábra).

8. ábra. A magyar népesség számának alakulása

Forrás: Az EUROSTAT adatai alapján saját számítás és szerkesztés

A tendencia megváltozásában a természetes szaporodás aligha hoz változást, hiszen az elmúlt években a halálozások és az élveszületések számának különbsége évi 40 ezer körül látszik stagnálni (6. táblázat).

6. táblázat. Az élveszületések, a halálozás és a természetes szaporodás alakulása Magyarországon

	Élveszületések száma	Halálozások száma	Természetes szaporodás
2005	97 496	135 732	-38 236
2006	99 871	131 603	-31 732
2007	97 613	132 938	-35 325
2008	99 149	130 027	-30 878
2009	96 442	130 414	-33 972
2010	90 335	130 456	-40 121
2011	88 049	128 795	-40 746
2012	90 269	129 440	-39 171
2013	88 689	126 778	-38 089
2014	91 510	126 308	-34 798
2015	91 690	131 697	-40 007
2016	93 063	127 053	-33 990
2017	91 577	131 674	-40 097
2018	89 807	131 045	-41 238
2019	88 350	130 050	-41 700

Forrás: KSH

A természetes szaporodástól hosszabb távon sem várhatunk radikális változást, hiszen a szülőképes nők (15–49 éves nők) száma folyamatosan csökken – 2025-ben a mainak (2019-esnek) 88%-a lesz, 2030-ban pedig már csak 79%-a. Mindez azt jelenti, hogy a teljes termékenységnek¹⁰ minimálisan ezt kiegyenlítő arányban kellene növekedni ahhoz, hogy a mai ütemben csökkenő demográfiai helyzetet reprodukálja. A KSH adatai szerint a teljes termékenység 2010-ben 1,25 volt, 2018-ban 1,49 (2016 óta azonos). A teljes termékenységi mutató 2,1-es értéke biztosítaná azt, hogy a népesség azonos szinten reprodukálódik (ld. erről pl. Kamarás, 2000). Aligha kell kommentálni a kilátásokat, valószínűleg a természetes szaporodás mai helyzetének fenntartása sem valószínűsíthető.

A kormányzat népeséspolitikai erőfeszítései – és erőteljes propagandája – ellenére nem sikerült előrelépést elérni a népesség természetes szaporodását illetően. A változás egyedül a migrációs folyamatoktól várható, részint a kivándorlás megállításától, részint – bármennyire ellenzi, sőt uszít ellene a kormány – a bevándorlók befogadásától.

Human Development Index

Végeredményben a bemutatott tendenciákat legjobban a Human Development Index alakulásával lehet összefoglalni.

Az emberi erőforrás fejlettséget mérő mutatót, a Human Development Indexet (HDI), az ENSZ 1990 óta számolja. A mutatót 1990-ben dolgozta ki Mahbub ul Haq¹¹. Az „emberi fejlődés index” (Human Development Index, HDI) megalkotásakor „az volt a cél, hogy az addig széles körben használatos GDP helyett egy átfogóbb, a társadalmi jelenségek több oldalát megjelenítő mutató kerüljön kidolgozásra” (Husz, 2002. 24.). Célja az volt, hogy a GDP által nem mért fontos értékek alapján rangsorolhatóvá tegye az egyes gazdaságokat (Heltai, 1998). „Az emberi fejlődés-koncepció a gazdaság teljesítménye mellett még két tényezőt: a hosszú és egészséges életet és a tanultságot tekinti olyan alapvető dimenzióknak, amely mentén való pozitív elmozdulás növeli az emberek választási lehetőségeinek halmazát.” (Husz, 2002. 25.) A mutatót tehát e három tényező alapján számítják, amelyeket azonos súllyal vesznek figyelembe. A HDI fejlődése során a három tényező mérési és számbavételi módszere sokat változott (erről ld. Husz, 2002).

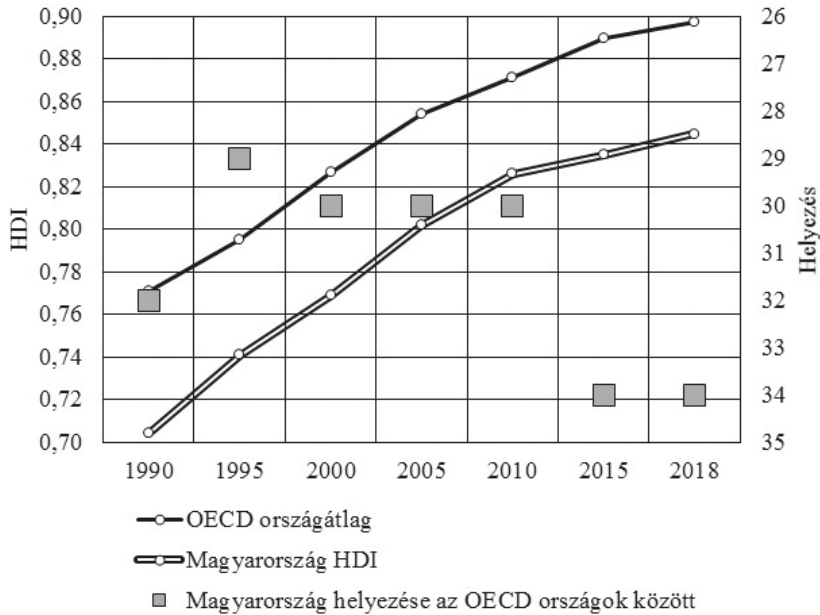
„Az értékét tekintve 0 és 1 között mozgó index három mutató egyszerű átlagolásával áll elő: a »hosszú és egészséges élet« célkitűzés a születéskor várható élettartamban kerül számszerűsítésre, az »iskolázottságot« olyan arányok képviselik, mint az írástudó felnőtt lakosság, valamint a különböző szintű iskolatípusokba történő beiskolázottak részesedése a népességből, végül az »életszínvonalat« a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó bruttó hazai termék reprezentálja” (KSH, 2008).

A magyar Human Development Index alakulását vizsgálva megállapítható, hogy annak növekedése 2010-ben egyértelműen megtört, és az is egyértelmű, hogy az OECD-országok között az utolsók közé csúsztunk vissza 2018-ra. (9. ábra) Ma már csak Mexikó és Törökország áll mögöttünk ezen országcsoport tagjai közül. A mintegy 190 adatközlő

¹⁰ A teljes termékenységi arányszám, ami azt fejezi ki, hogy az adott év kor szerinti születési gyakorisága mellett egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet. A teljes termékenységi arányszám a korszpecifikus termékenységi arányszámok összege a 15 éves kortól 49-ig. Definíciót ld.: KSH Módszertani dokumentáció/ Fogalmak http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_ot_id=200&p_obj_id=609 (Utolsó letöltés: 2015. 06. 15.)

¹¹ Mahbub ul Haq (1934–1998) pakisztáni közgazdász, aki 1970–1982 között a Világbankban dolgozott (Director of Policy Planning), majd 1982–1988 között Pakisztán pénzügyminisztere volt. Ezt követően 1989-ben nevezték ki az UNDP (United Nations Development Program) különleges tanácsadójának. Ő vezette azt a nemzetközi tudóscsoportot, amelyik elkészítette az első Human Development Reportot. A jelentés 1990 óta évente elkészül. Haq 1996-ban megalapította a Development Centert a pakisztáni Iszlámábádban (forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Mahbub_ul_Haq).

ország között 2010-ben – a konzervatív kormány hatalomra kerülésekor – a 38. helyen álltunk, 2018-ban pedig a 44-en.

9. ábra. A magyar és az OECD Human Development Index alakulása, valamint Magyarország helyezése az OECD-országok között (szürke négyzetek és jobboldali skála)
 Forrás: <http://hdr.undp.org/en/data#> alapján saját számítás és szerkesztés

Konklúzió

A bemutatott adatok nem kívánnak különösebb összefoglalást. Egyértelműen látszik a hazai emberi erőforrások egyre jelentősebb lemaradása a fejlett világtól. A folyamatokat érintő kormányzati szakpolitikák részletes elemzése meghaladja ennek az írásnak a vállalását. Annyit lehet egyértelműen leszögezni, hogy e kormányzati szakpolitikák részint meghatározóan a rövid távú gazdasági érdekeknek lettek alárendelve, részint egy szűkebb társadalmi réteget – a felső középosztályt – szolgálják.

Fontos lenne a kormányzati szakpolitikák alakítóinak egy alapvető megközelítést megfontolniuk: „Ahogy az egészségügy alapvető célja nem az, hogy más szakterületeket egészséges munkavállalókkal lásson el, az oktatásé sem feltétlenül az, hogy felkészítse a diákokat arra, hogy a gazdaság más szektoraiban munkát kapjanak. *Az egészségnek és az oktatásnak valamennyi emberi társadalomban önmagáért való értéke van: a civilizáció alapvető célja, hogy képesek legyünk az életünket jó egészségben leélni, ahogy az is, hogy tudást és műveltséget szerezzünk.*” (Piketty, 2015. 327., kiemelés: P. I.)

De egy másik gondolatot is érdemes idézni, ami alapvetően rávilágít a humán erőforrások jövőjére. George Friedman írja ismert könyvében, hogy a huszonegyedik század egyik legfontosabb jelensége, hogy vége szakad a népességrobbanásnak. 2050-ig a fejlett ipari országokban drámai lesz a lakosságsökkenés. 2100-ra pedig még a legelmaradottabb országokban is stagnálni fog a lakosság. A huszonegyedik században megszűnik annak igazsága, hogy a nagyobb népesség több munkás, több fogyasztó, több katoná. A világot jelentős technológiafüggés fogja jellemezni. A zsugorodó világnépesség következménye

az lesz, hogy a század első felében nagy munkaerőhiány alakul ki a fejlett ipari országokban. Ma a fejlett országokban nagy problémát okoz a bevándorlók kizárása. Később, a huszonegyedik század első felében az lesz a probléma, hogy meggyőzzük a bevándorlókat, hogy jöjjenek. Nemsokára országok mennek el majd odáig, hogy fizetni fognak az embereknek, hogy költözzenek oda (Friedman, 2009. 9.).

És tegyük hozzá, egyre fontosabb lesz az emberi erőforrás minősége.

Irodalom

- Bajomi Iván, Bozóki András, Csáki Judit, Enyedi Zsolt, Fábíán István, Gábor György, Gács Anna, Galicza Péter, Gyáni Gábor, Haris Andrea, Heller Mária, Jászay Tamás, Kenesei István, Klanczay Gábor, Krusovszky Dénes, Kubinyi Kata, Kulcsár Valéria, Lövei Pál, Máté András, Mélyi József, Nagy Gergely, Pásztor Erzsébet, Polyák Gábor, Radó Péter, Rényi Ágnes, Rényi András, Sírátó Ildikó, Tőkei Éva, Váradai András & Vásárhelyi Mária (2020). *Háttal Európának. A kultúra, az oktatás, a tudomány és a média leépítése Magyarországon 2010–2019*. Oktatói Hálózat, Budapest.
- Concluding observations on the combined seventh and eighth periodic reports of Hungary adopted by the Committee at its fifty fourth session* (11 February – 1 March 2013). United Nations – CEDAW. <https://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/co/CEDAW.C.HUN.CO.7-8.pdf> Utolsó letöltés: 2019. 10. 10.
- Csákö Mihály (2007). *Tizenévesek demokráciaképe*. Politológus Vándorgyűlés, Pécs, 2007. június 22. Konferencia előadás-kivonat.
- Fazekas Károly, Csillag Márton, Hermann Zoltán és Scharle Ágota (2019, szerk.). *Munkaerő-piaci tükrök 2018*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Kutatóintézet.
- Fényes Hajnalka (2011). A felsőoktatásban tanuló férfiak és nők tényleges mobilitása, státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között. *Felsőoktatási Műhely*, 3. 79–95.
- Fokozatváltás a felsőoktatásban középtávú szakpolitikai stratégia 2016. Cselekvési Terv 2016–2020*. (2016) Emberi Erőforrások Minisztériuma.
- Friedman, G. (2009). *The Next 100 Years. A Forecast for The 21st Century*. New York: Doubleday.
- Gregor Anikó & Kováts Eszter (2018). *Nőiügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák. A kutatási eredmények összefoglalója*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Varga Júlia (2019, szerk.). *A közoktatás indikátorrendszere 2019*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Kutatóintézet.
- Hunyadi Bulcsú, Juhász Attila, Krekó Péter, Molnár Csaba & Sztás Katalin (2013). *Lelkes fogyasztók, el nem kötelezett demokraták. Tanulmány a fiatalok demokráciához fűződő viszonyáról*. Budapest: Political Capital.
- Husz Ildikó (2002). Az emberi fejlődés indexe. In Lengyel György (szerk.), *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. Budapest: BKÁE. <http://www.lib.uni-corvinus.hu/pdf/indikatorok.pdf> Utolsó letöltés: 2011. 07. 15.
- Kamarás Ferenc (2000). *Termékenység, népesség-reprodukción*. TÁRKI. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a672.pdf> Utolsó letöltés: 2015. 09. 05.
- Konceptió a szakképzési rendszer átalakítására, a gazdasági igényekkel való összehangolására. A Nemzetgazdasági Minisztérium Foglalkoztatáspolitikáért Felelős Államtitkárságának Szakképzési és Felnőttképzési Főosztálya*, 2011. https://www.nive.hu/Downloads/Hirek/DL.php?f=szakkepzesi_konceptio.pdf Utolsó letöltés: 2015. 02. 02.
- KSH (2008). A humán fejlettségi mutató. *Statistikai Tükör*, 85.
- Piketty, Th. (2015). *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Polónyi, I. & Kozma, T. (2020). *Gender and Higher Education: The Hungarian Case*. Kézirat.
- Polónyi István (2012). *Formálódó szép új világ a felsőoktatásban*. https://hazaeshaladas.blog.hu/2012/02/05/formalodo_szep_uj_vilag_a_felsooktatásban Utolsó letöltés: 2020. 01. 30.
- Polónyi István (2016a). *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Gondolat. Budapest.
- Polónyi István (2016b). Felsőoktatás a koncepciók keresztútján. *Köz-gazdaság*, 2, 209–222.
- Polónyi István (2019). Versenyben a felzárkózásért. *Educatio*, 1, 3–20. DOI: [10.1556/2063.28.2019.1.1](https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.1)

Absztrakt

A tanulmány a hazai humánerőforrás-helyzet alakulását igyekszik elemezni, nem függetlenül a kormányzati szakpolitikákban tíz éve bekövetkezett változásoktól. Megvizsgálja a belépési ráták alakulását a közép- és felsőoktatásban, a felsőoktatás részvételi rátáját, a felsőoktatás képzési szerkezetét, a korai iskolaelhagyók arányának és számának alakulását. Ezt követően, túllépve az oktatáson, néhány demográfiai kérdést vesz górcső alá. Elemzi a születéskor várható élettartam és az iskolázottság összefüggését, valamint a népesség számának alakulását, és befejezésül a human development index változását az elmúlt tíz évben. A bemutatott tendenciák – amelyeket számos ábra és diagram szemléltet – nem kedvezőek. Egyértelműen látszik a hazai emberi erőforrások egyre jelentősebb lemaradása a fejlett világtól. A folyamatokat érintő kormányzati szakpolitikák részletes elemzése ugyan meghaladja az írás vállalását, annyit azonban a befejezés leszögez, hogy e kormányzati szakpolitikák részint meghatározóan a rövid távú gazdasági érdekeknek lettek alárendelve, részint egy szűkebb társadalmi réteget – a felső középosztályt – szolgálják.